

MAQSUD SHAYXZODANING ADABIY MEROSI

Toshkent davlat transport universiteti

Aktamova Aziza Utkir kizi

Annotatsiya: Maqsud Shayxzodaning hayoti va ijodi haqida, O'zbekistonga kirib kelishi hamda bu yerdagi mashhur adiblar bilan tanishuvlar, urush yillari davomidagi ijodlari haqida

Kalit so'zlar: ijod, jasurlik, adolatlilik, teran fikrlik, xalqparvarlik, adabiyotshunos

Maqsud Shayxzoda 1908-yilda Ozarbayjonning Oqtosh shahrida tavallud topib, Bokudagi oliy pedagogika institutida o'qigan, ijodga va adabiyotga bag'ishlagan umrining asosiy qismini esa O'zbekiston diyorida – Toshkentda o'tkazgan ijodkor haqida ko'plab yozuvchilarimizning asarlarida juda iliq fikrlar yozib qoldirilgan. Biz esa yuqorida aytib o'tilganidek Maqsud Shayxzodaning yoshligiga nazar solamiz.

Maqsud ota-onasining to'ng'ich farzandi bo'lgan. Oilasida undan so'ng yana to'rt farzand dunyoga kelgan. Bular Maqsud, Safura, Fuod, Nozim va Saidalar. Otasi Masim ota adabiyot va she'riyatga nihoyatda qiziqadigan inson bo'lib, kasbi shifokor bo'lgan. Shayxzodaga adabiyotga qiziqish ham otasidan o'tgan. Bo'lajak shoir Maqsud Shayxzoda adabiy munozaralardan bahra topib, shoh asarlarining jozibali ohangi va sehri ostida yashadi. U 12 yoshidanoq o'z ijodini boshlagan. Ilk saboqni Oqtoshdagi "Rushdiya" maktabida olgan. Maktabda u o'z she'rlarini o'qib, ustozlari va kelgan mehmonlarning e'tiboriga tushadi. Hattoki, she'rlari gazetalarda ham chop etilib, maktab direktori uning ota-onasini chaqirib, Maqsudning yanada kengroq ta'lim olishi uchun Bokuga yuborishni maslahat beradi. Keyinchalik u Bokudagi pedagogika institutiga o'qishga kiradi. Bu yerda kengroq adabiy muhit ta'sirida bo'ladi, o'z davrining ziyolilaridan saboq oladi. Oliygoxda sirdan tahsil olgani bois, Darband shahrida muallimlik qilib, muntazam ziyoli insonlar bilan muloqotda bo'ladi va sovet mafkurasining chirkinligini anglab yetadi. Unga qarshi kurashadi.

1927-yilda Maqsud Shayxzoda va uning do'stlari aksilinqilobiy harakati uchun qamoqqa olinadi. Sud qaroriga ko'ra, u Moskva, Tbilisi va Bokudan boshqa istalgan shaharida surgun muddatini o'tashi mumkin edi. Maxachqal'dagi 9 oylik qamoqdan ozod qilingan Maqsud otasining istagi bilan Toshkentni tanlaydi. Chunki otasi Moskvada o'qigan paytlari Toshkentda yashayotgan Posho G'aniyev va Sobir Sharipov kabi asli ozarbayjonlik tanishlar orttirgan edi va otasi biror yordam kerak bo'lsa o'g'lining ularga murojaat qilishini aytadi.

Maqsud Shayxzoda 1928-yil fevral oyida Toshkentga keladi. Avvaliga ozarbayjonlik tanishlarining uyida yashaydi, keyinchalik esa shoir Dadakishiyning uyida ijarada turadi. Bir yil ichida o‘zbek tilini yaxshi o‘zlashtirib olgach, o‘zbek maktablarida dars berishni boshlaydi. Bu orada O‘rta Osiyo davlat universitetining sharqshunoslik fakultetiga ham o‘qishga kiradi va faoliyati ancha kengayadi. O‘ziga bir qancha do‘stlar, hamfikrlar topadi. Kelgusida katta yozuvchilar qatoridan joy olajak G‘afur G‘ulom, Oybek, Abdulla Qodiriy, Abdulla Qahhor singari yoshlar bilan tanishib oladi. Bir oz vaqt “Qizil O‘zbekiston”, “Sharq haqiqati” va “Yosh Leninchi” gazetalarida ishlaydi.

Keyinchalik aspiranturada o‘qishni davom ettirib, Til va adabiyot institutida ilmiy xodim bo‘lib ishlaydi. 1932-yilda shoirning “Loyiq soqchi”, “O‘n she‘r”, 1933-yilda “Uchinchi kitob”, “Undoshlarim”, 1935-yilda “Respublika”, 1937-yilda “Yangi davron”, “O‘n ikki”, 1938-yilda “Bayram qo‘shiqlari”, 1948-yilda “Vatan she‘rlari” kitoblari chop etiladi. 1938-yildan e‘tiboran, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universitetida dars berishni boshlaydi.

Urushdan keyingi qurilish yillarida qatag‘onlik jabrini tortgan bo‘lsa ham, o‘z el-yurtiga fidoyi shoir Vatanimiz bo‘ylab keng quloq yozgan zafarli mehnat, tinchlik uchun kurash haqida “O‘n besh yilning daftari”, “Olqishlarim”, “Zamon torlari”, “Shu‘la”, “Chorak asr devoni” kabi she‘riy to‘plamlarini yaratadi.

Maqsud shayxzoda, Said Ahmad, Shukrullo, Mirzakalon Ismoilov, Shuhrat, Mirkarim Osim va yana bir-nechta ziyolilar “sovetlarga qarshi millatchilik faoliyati” olib borganlikda ayblanib 1952-yilda qamoqqa olindi hamda 25 yilga ozodlikdan mahrum qilindi.

Qamoqqa olinishidan oldinroq esa sudgacha bo‘lgan tergov jarayonlari ham 1937-1938 yillardagi dastlabki qatag‘on davrlaridan sira kam bo‘lgan emas. Kechayu kunduz so‘roqlar, soxta guvohlar bilan yuzlashtirishlar, besabab tahqirlar uning irodasini buka olmaydi. Yana shuni aytish mumkinki, o‘sha davr hayotini aks ettiruvchi arxiv hujjatlari bilan yaqindan tanishganimizda ko‘pgina adiblarimizdan ixlosingiz qaytib ketadi. Ammo Shayxzodagina bundan mustasno, chunki u o‘ziga ham, o‘zgalarga ham gard yuqtirmasdan, “chalchasavod” tergovchilarning bema‘ni savollariga aniq-tiniq javob qaytaradi. Ularni o‘zining zakiyligi (Zehni, aqli o‘tkir; dono, aql-li.) bilan mot qilib qo‘yadi. Lekin shunga qaramasdan u kishini yigirma besh yil ozodlikdan mahrum etish to‘g‘risida hukm chiqariladi.

Dushman sovet mamlakatining g‘arbiy chegaralarini bosib o‘tib, bir necha oy mobaynida Moskva ostonalariga yetib kelganida, taqdiri katta xavf ostida qolgan davlat rahbarlari yozuvchilarni o‘tmishdagi mashhur sarkardalar haqida asar yozishga da‘vat etdilar. Ular fikriga ko‘ra, bunday asarlar xalq va armiyani o‘tmishdagi jasur

sarkardalardan, xalq qahramonlaridan ibratolishga da'vat etishi, ularni bu mashhur shaxslarning vatanparvarlik fazilatlarini ruhida tarbiyalashi mumkin edi. Shunday ijofndiy buyurtmani olgan Shayxzoda o'zbek xalqining jasur farzandlaridan biri Jaloliddin haqida sahna asarini yozishga kirishdi. Mo'g'ul istilosi davrida Movaraunnahrda katta jasorat ko'rsatgan Jaloliddin haqida Shayxzodaga qadar birorta badiiy asar yaratilmagan, sovet tarixchilarining ilmiy asarlarida esa uning na nomi, na jangovar jasorati iliq so'zlar bilan tilga olingan edi. Shunga qaramay, Shayxzoda bu ajoyib siymo haqidagi Shahobuddin Muhammad Nasaviyning "Siyrat as-sulton Jaloliddin Mangburni" va Alouddin Atomalik Juvayniyning "Tarixi jahongushoyi Juvayniy" kabi asarlarini o'qib, shu asarlarda tasvirlangan tarixiy davr voqealari asosida o'z asarini yozishga ahd qildi. Shuni alohida qayd etish joizki, Jaloliddin haqidagi noyob manbalardan biri – Nasaviyning nomi yuqorida qayd etilgan asarida mashhur sarkardaning ismi Jaloliddin Mangburni deb atalgan. Ammo Shayxzoda o'z asarida Jaloliddinni, tarixiy manbalardan farqli o'laroq, "Manguberdi" deb atagan va Nasaviy kitobidagi "Mangburni" so'zini o'zbek tiliga shunday tarjima qilgan. Va mashhur sarkarda o'zbek xalqi o'rtasida hanuzgacha shu nom bilan yashab keladi. Tarixiy manbalarga qaraganda, agar Xorazmshoh Chingizxonning tinchlik va totuvlik haqidagi taklifini qabul qilib, u yuborgan elchi bilan birga savdo karvonini ham qilichdan o'tkazmaganida, qudratli Xorazm saltanati XIII asrda mo'g'ullar tomonidan qonga botirilmagan bo'lardi. Xorazmshoh Chingizxonning o'sha davrdagi eng qudratli qo'shinni to'plagan bilan hisoblashmay, katta xatoga yo'l qo'ygan bo'lsa, chor atrofga o'lim urug'ini sohib, ya'juj-ma'juj singari bosib kelayotgan mo'g'ullarga qarshi o'tlangan Jaloliddinga yordam bermay, aksincha, unga har tomonlama qarshilik ko'rsatib, yana-da katta xato qilgan. Jaloliddin vatan va tarix oldidagi burchini chuqur his etgani uchungina kichik bir qo'shin bilan mo'g'ullarga qarshi tengsiz kurashga o'tlanadi va chinakam jasorat namunalarini ko'rsatadi. Jaloliddin mo'g'ullarning ashaddiy dushmani bo'lganiga qaramay, Chingizxon uning dovyurakligi va sarkardalik mahoratiga tan berishga majbur bo'ladi. Shayxzoda yetuk yozuvchi sifatida yoza boshlagan ilk sahna asariga ana shunday tarixiy shaxsni –mo'g'ul qo'shinlariga g'ulg'ula solgan, g'alaba yuz o'g'irgan jang maydonlaridan ham omoneson chiqib ketgan Jaloliddinni qahramon qilib oladi.

Agar 1953 yili I.V.Stalin vafot etmaganida Shayxzoda va unga o'xshagan beayb jazoga tortilgan adiblarning umri Abdulla Qodiriy, Fitrat, Cho'lpon, Usmon Nosir singari nihoyatda fojiali kechishi mumkin edi.

1958-yili adibning ko'hna va ayni chog'da navqiron Toshkent shahriga bag'ishlangan, uning tarixi, o'tmishdagi madaniyat va xalqaro aloqalarini tasvirlovchi "Toshkentnoma" lirik dostoni yaratildi. 1960-yilda «Mirzo yozgan Ulug'bek»

tragediyasida buyuk o‘zbek astronomi ma’rifatparvar va podshosi obrazini o‘zbek adiblaridan birinchi bo‘lib Shayxzodaning yaratdi. o‘zbek adabiyoti tarixi, o‘zbek xalq og‘zaki ijodiyoti, xususan, Alisher Navoiy ijodini tadqiq etish borasidagi ilmiy ishlari ham tahsinga sazovordir.

Adabiyotlar

1. Mamurova, F. I. (2021, May). ARTIST OF UZBEKISTAN MAKSUD SHEIKHZADE. In *E-Conference Globe* (pp. 176-178).
2. Mamurova, F. I., & ugli Abdubahabov, A. A. (2023). TWO FOLK POETS. “*TRENDS OF MODERN SCIENCE AND PRACTICE*”, 1(3), 23-30.
3. Islomovna, M. F., & Abduvoxob o‘g‘li, A. A. (2023, January). Maqsud Shayxzodaning Hayoti Va Ijodi. In *Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences (USA)* (pp. 19-20).